

# นำชมโบราณวัตถุสถานและวัด ในเขตจังหวัดชัยนาท

ของ

ศาสตราจารย์ ม.จ. สุกัทรดิศ ดิศกุล  
เมืองสรรค์บุรี

เมืองสรรค์บุรี ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอสรรค์บุรี จังหวัดชัยนาท เป็นเมืองโบราณ มีคูและเชิงเทินดินล้อมรอบทางตำนานมีว่าเจ้าผู้ครองเวียงพางคำใน แคว้นแคว้น โยนก อันเป็นต้นตระกูลวงศ์ทางพระราชชนนี ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ทรงสร้างเมืองขึ้น เรียกว่า เมืองตรัยตรึงส์ สมัยเดียวกับการสร้างเมืองอู่ทอง ใดๆก็ดี จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์อันแน่นอนอาจกล่าวได้ว่าเมืองสรรค์บุรีนี้มีการกล่าวอ้างถึงเป็น ครั้ง แรกในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช คือจารึกสมัยสุโขทัย หลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งสันนิษฐานกันว่าจารึกขึ้นในราว พ.ศ. ๑๘๓๕ ได้กล่าวถึงอาณาเขตของ

อาณาจักรสุโขทัยไว้ว่า “เบื้องหัวนอน (ทิศใต้) รอด (ถึง) ๕  
คณที พระบาง แพรกสุพรรณภูมิ” เมืองแพรกนี้เชื่อกัน  
ว่คือเมืองสรรค์บุรี เพราะเหตุว่าในพระราชพงศาวดารฉบับ  
พระราชหัตถเลขาได้กล่าวไว้ว่า สมเด็จพระนครินทราราช  
ได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าอัยพระยากินเมือง  
สุพรรณบุรี เจ้าพระยากินเมืองแพรกศรีราชา คือเมือง  
สรรค์ และเจ้าสามพระยากินเมืองชัยนาท ใน พ.ศ. ๑๙๔๖  
เหตุนี้เห็นได้ว่าในขณะนั้นเมืองแพรกได้มีคำว่าศรีราชาเข้า  
มาต่อท้าย และผู้แต่งพระราชพงศาวดารก็ได้เติมคำว่าคือ  
เมืองสรรค์เข้าไปอีก เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ว่าตั้งอยู่ที่  
ใด ในขณะนั้นเมืองสรรค์บุรีคงยังเป็นเมืองที่สำคัญ คลอง  
แพรกศรีราชาที่ตั้งเมืองสรรค์อาจยังเป็นลำแม่น้ำใหญ่ ไม่ตื้น  
เขินเหมือนในปัจจุบัน ครั้นต่อมาสายน้ำเปลี่ยนไปเดินทาง  
อื่นคือทางแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองสรรค์จึงกลายเป็นเมือง  
กัณดารนำคล้ายกับเมืองอุทองในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี

ใน พ.ศ. ๑๙๙๔ พระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่ยกกองทัพลงมาตีเมืองกำแพงเพชร ได้ส่งกำลังส่วนหนึ่ง

ลงมากวาดต้อนครอบครัวถึงเมืองชัยนาท เมืองสวรรคก้คงถูก  
ภัยจากสงครามครั้งนั้นด้วย เมืองนี้กลับรุ่งเรืองขึ้นใหม่อีกครั้ง  
หนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี เจ้าเมืองคนแรกมีบรรดาศักดิ์เป็น  
เจ้าพระยาสวรรคก้คือตำแหน่งเจ้าเมืองเอก แต่ต่อมาก็ถูกยุบให้  
เป็นอำเภอเมื่อแรกจัดการปกครองหัวเมืองใน พ.ศ. ๒๔๓๙  
ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ถ้าจะกล่าวทางด้านวิชาโบราณคดี ก็จะทำให้เห็นว่ามีหลัก  
ฐานสนับสนุนข้อความข้างต้น เป็นต้นว่าที่วัดโตนดไหลใน  
เขตเมืองสวรรคบุรี ได้ค้นพบพระเจดีย์แบบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์  
สมัยสุโขทัย และในวัดมหาธาตุในเมืองสวรรคบุรี รวมทั้ง  
วัดที่ใกล้เคียงเช่นวัดพระแก้ว ก็ได้ค้นพบเจดีย์ทรงกลมฐาน  
สูงซึ่งอาจสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น นอกจากนี้ยังมีพระ  
พุทธรูปศิลาขนาดใหญ่แบบอุทธรุ่นที่ ๓ ซึ่งอาจสร้างขึ้นใน  
สมัยอยุธยาตอนต้น และพระพุทธรูปสมัยอยุธยาอีก ส่วน  
พระพุทธรูปแบบทวารวดี และลพบุรี ที่มีอยู่ในวัดมหาธาตุ  
นั้นเป็นของเล็ก อาจโยกย้ายมาจากที่อื่นได้

## วัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุเป็นวัดที่สำคัญที่สุดในเขตเมือง สรรค์บุรี ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสวรรคค์ ตอนที่หักโค้งดุจข้อศอกไปทางทิศ ตะวันออก บางส่วนของวัดทางด้านหน้าขนานไปตามลำน้ำ เหตุนี้กำแพงวัดด้านเหนือคงพังลงน้ำไปบ้างแล้ว ร่องรอย กำแพงนี้มองเห็นเป็นแนวยาวราบไปกับพื้นดิน ทางด้าน หน้าของวัดด้านตะวันออกเต็มไปด้วยอาคารบ้านเรือน สร้าง ชิดติดกับกำแพงวัดที่เดียว ทำให้เสียลักษณะอันสง่างามของ วัดไปมากจุดมุ่งหมายของสถาปนิกแต่เดิม คงมีเจตนาจะอวด ฝีมือวัดนี้โดยให้ดูในยามลงเรือมาตามแม่น้ำสวรรคค์นั้น

วัดนี้มีพระมหาธาตุเป็นหลักสำคัญ เป็นพระมหาธาตุ ก่ออิฐถือปูนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งอยู่ในกำแพงสี่เหลี่ยมล้อม โดยรอบอีกชั้นหนึ่ง มีบันไดขึ้นทางทิศตะวันออก ลักษณะ พระธาตุนี้ก่อเป็นแท่งสี่เหลี่ยมทรงสูง แต่เดิมอาจมีเจดีย์ทรง กลมอยู่ข้างบน แต่ส่วนใหญ่ก็พังทลายลงมามาก จนไม่อาจ ทราบได้ว่าลักษณะเดิมเป็นอย่างไร ทรงสี่เหลี่ยมทุกด้านนั้น ควรมีภาพปูนปั้นประดับทุกด้าน แต่ในปัจจุบันยังคงมีองค์

พระพุทธรูปบนปางลีลาเหลืออยู่เพียงด้าน ใต้ด้านเดียวเท่านั้น  
ลักษณะฝีมือคล้ายแบบศิลปะสุโขทัยตอนปลาย

ทางด้านหน้าองค์พระธาตุออกไปทางทิศตะวันออก มี  
วงกำแพงสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมพระอุโบสถไว้ แนวกำแพงนั้น  
ต่อเนื่องกับวงกำแพงพระธาตุ และเชื่อมต่อกับแนววงกำแพง  
สี่เหลี่ยม ซึ่งล้อมรอบพระวิหารใหญ่ทางด้านทิศเหนือของ  
พระอุโบสถ พระอุโบสถซ่อมใหม่ แต่ฐานด้านข้างยังคง  
เป็นเส้นอ่อนโค้ง แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยที่สุดก็มีมาแล้ว  
ตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา ภายในมีพระพุทธรูปแบบอุทธรุ่น  
ที่ ๓ และอยุธยาขนาดใหญ่หลายองค์ สำหรับพระวิหาร  
ทางด้านทิศเหนือนี้พังทลายไปหมดแล้ว แต่ผนังบางแห่ง  
ยังคงเหลืออยู่ เจาะผนังเป็นช่องเล็กๆ ให้แสงสว่างส่องลอด  
เข้าไปได้ นอกไปจากซากพระธาตุ พระวิหาร และพระ  
อุโบสถแล้ว ยังมีพระเจดีย์พระปรางค์และวิหารขนาดเล็กตั้ง  
อยู่เรียงรายกันไปภายในบริเวณวัดอีก ที่น่าชมก็คือพระ  
ปรางค์ทรงมะเฟืองทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัด คง  
สร้างขึ้นในตอนปลายสมัยอยุธยา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมา  
ประพาสวัดมหาธาตุ เมืองสรรค์บุรี ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ และ  
ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “วัดพระมหาธาตุอยู่ในตำบล  
บ้านซึ่งเรียกว่าบ้านพระลาน อันเป็นที่ตั้งวังเจ้าผู้ครองเมือง  
อยู่ในกลางย่านระหว่างคูเมืองทั้งสองด้าน เซึ่งเทินยังมีปรากฏ  
อยู่เป็นเนินดิน ลิกย่นเข้าไปจากแม่น้ำปากตะวันตก ๒๐  
เส้น แต่เมืองนี้เป็นเมืองท่า ๒ ฟากน้ำเช่นเมืองท่งปวง แต่  
ปากตะวันออกจะยื่นเข้าไปมากน้อยเท่าใด เค้าเงื่อนหายไป  
เสียแล้วบางทีจะได้คงอยู่แต่ฟากเดียวในชั้นหลัง วัดพระมหา  
ธาตุนั้นตามฝีมือที่ทำมีเป็น ๒ คราว หรือ ๓ คราว ชั้น  
เดิมทีเดียวเป็นอย่างเมืองละโว้ ชั้นที่ ๒ เป็นอย่างเมืองลพ  
บุรี เป็นการที่ทำเพิ่มเติมซ้ำ ๆ กันลงไป เช่นตัวอย่างที่  
เห็นชัดคือพระระเบียงเดิมเป็นพระศิลานั่งวันทอง หนึ่งมีห้อง  
หนึ่ง ครั้นภายหลังทำแทรกลงในห้องว่างทุก ๆ ห้อง เป็น  
พระก่ออิฐ และขยายระเบียงค่อออกไปเอามุมเป็นกลาง  
อย่างเช่นวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างพระวิหารใหญ่ขึ้น  
ใหม่ เห็นจะเป็นครั้งเจ้าพระยา แต่ที่จะไม่แล้ว ตัวพระ

มหาธาตุุนั้นก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ที่จะเป็นยอดเล็กยอดน้อยไม่ใช่ปรางค์” เกี่ยวกับพระบรมราชวินิจฉัยนี้ ข้าพเจ้าขอกล่าวเพิ่มเติมด้วยว่าในปัจจุบัน หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับศิลปะลโว (อาจเทียบได้กับทวารวดี) และลพบุรีนั้นยังค้นไม่พบ คงค้นพบแต่ประติมากรรม ส่วนสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาตอนต้นคือสมัยเจ้ายี่พระยานั้นได้ค้นพบมาก

สำหรับประติมากรรมที่ค้นพบในบริเวณ วัดมหาธาตุนี้มีองค์พระพุทธรูปแบบทวารวดีสลักด้วยหิน ปูนสีเขียวแต่แต่เข้าใจว่าคงนำมาจากที่อื่น นอกจากนี้ก็มีพระพุทธรูปศิลาขนาดปรกสมัยลพบุรี ๒ องค์ ซึ่งอาจนำมาจากที่อื่นได้เช่นเดียวกัน องค์หนึ่งอยู่บนกุฏิเจ้าอาวาส หน้าตักกว้าง ๖๔ เซนติเมตร อีกองค์หนึ่งเดิมประดิษฐานอยู่หน้าพระอุโบสถ นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่อีกหลายองค์ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย ลักษณะเป็นศิลปะแบบอุทธรุนที่ ๓ คือพระรัศมีเป็นเปลว ขมวดพระเกศาเล็กมีไรพระศก พระพักตร์เป็นรูปไข่และมีสี่พระพักตร์ตามแบบศิลปะสุโขทัย แต่สี่ศิลปะแบบสุโขทัยไม่ได้ ลักษณะที่แปลกก็

คือชอบสลักใบพระกรรมให้ยาวลงมาจนจรดพระอังสา ชาย  
จิวรยาว ขัดสมาธิราบ และบางครั้งอาจมีฐานเป็นหน้ากระ  
ดาศแอ่นเป็นร่องเข้าข้างใน พระพุทธรูปดังกล่าวอาจจัดอยู่  
ในสมัยอยุธยา ตอนต้นได้เพราะค้น พบมากในกรุ พระปรารักษ์  
วัดราชบูรณะที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระ  
ยา) ทางสร้าง ณ พระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๖  
นอกจากนี้ยังได้ค้นพบพระพุทธรูปศิลาสมัยอยุธยาตอนปลาย  
อีกบ้าง ในปัจจุบันยังคงเหลือเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นงาม ๆ  
สมัยอยุธยาตอนกลางอีกหลายเศียร

### วัดสองพี่น้อง

ลักษณะสำคัญของวัดสองพี่น้องซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวัน  
ตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุก็คือ องค์พระปรารักษ์ซึ่งตั้งเป็น  
ประธานอยู่องค์หนึ่ง ถัดออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มี  
เจดีย์ทรงกลม ฐานแปดเหลี่ยมสูง แต่เล็กกว่าองค์พระปรารักษ์  
มากอีกองค์หนึ่ง ลักษณะเช่นนี้คงจะเป็นเหตุจูงใจชาวบ้าน  
ให้ตั้งชื่อขึ้นตามลักษณะโบราณสถานที่ตนพบเห็น คือองค์  
พระปรารักษ์ให้เป็นพี่สร้าง องค์เจดีย์ให้เป็นน้องสร้าง แล้ว  
จึงรวมเรียกว่าวัดสองพี่น้อง

พระปรารภก่ออิฐถือปูนสูงประมาณ ๓๐ เมตร ซึ่ง  
เป็นประธาน มีระเบียบสี่เหลี่ยมจัตุรัสล้อมรอบ และมี  
กำแพงก่ออิฐถือปูนอีกสองชั้น ถัดกำแพงออกไปเป็นลาคู  
ล้อมกำแพงอีกชั้นหนึ่ง ทั้งหมดอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรั  
สชั้น ลักษณะองค์ปรารภเป็นแบบที่นำศึกษาอย่างยิ่ง ถ้า  
ดูจากส่วนบนจะเห็นว่ายังคงทำหลังคาลดหลั่นซ้อนกัน ชั้น  
ไปเป็นชั้น ๆ และแต่ละชั้นก็จำลองแบบส่วนล่างคือทำ  
เป็นซุ้มขนาดเล็ก ยังไม่มีกัลปพฤกษ์ที่แบนแนบติดไปกับ  
ผนัง ลักษณะดังกล่าวคล้ายกับปรารภขอมมาก เหตุนี้ ถ้า  
ดูแต่เพียงแค่นี้เราอาจกำหนดอายุพระปรารภองค์นี้ไว้ได้ว่า  
คงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ พระปรารภองค์นี้มี  
ซุ้มจระนำประดิษฐานองค์พระพุทธรูปยืนปูนปั้นอยู่ ๓ ด้าน  
ซุ้มจระนำด้านเหนือองค์พระประจำซุ้มได้หลุดตกลงมาข้าง  
ล่างเสียแล้ว ยังคงเหลืออยู่แต่ในซุ้มข้างทิศตะวันตกและ  
ทิศใต้เท่านั้น ทางทิศตะวันออกมีลักษณะเจาะลึกเข้าไปใน  
ระดับเดียวกับซุ้มจระนำ แต่ทำเป็นช่องคูลา ภายในเป็น  
แท่นก่ออิฐ ทำนองจะใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือ  
ปุษนียวัตถุสำคัญ เกี่ยวกับซุ้มด้านทิศตะวันออกของพระ

ปรารงค์องค์นี้อาจอาศัยพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสเมืองสุพรรณบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ดังต่อไปนี้ “วัดสองพี่น้องนั้นมีพระปรารงค์เขมรยังตั้งอยู่ไม่ทลาย ในห้องปรารงค์มีพระพุทธรูปซึ่งชำรุดตอนล่างองค์หนึ่งตอนบนดี หน้าตาเป็นพระชั้นนครไชยศรี บางทีจะชำรุดมาเก่าแล้วจึงเอาขึ้นไปซ่อนไว้เสียบนพระปรารงค์ ตอนล่างก็เห็นจะก่อประกอบ ได้ให้คันดูหนักก็ไม่พบ พบแต่พระซงฆ์ ๒ ข้าง เป็นพระแปลกดีมาก รูปนี้ไม่เคยเห็นใหญ่ถึงเท่านี้ ได้ให้ส่งไปกรุงเทพฯ” น่าสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปองค์นี้คงเป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ตรงกลางองค์ปรารงค์มีร่องรอยถูกเจาะขุดลึกลงไปถึงพื้นล่างสุด พบอิฐก่อเป็นปล่องสี่เหลี่ยมจัตุรัสยาวลึกลงไปด้วย เข้าใจว่าเป็นปล่องอากาศของกรุชั้นล่างใต้องค์พระปรารงค์

ในซุ้มปรารงค์ด้านทิศตะวันตกมีพระพุทธรูปปั้นประทับยืนปางประทานอภัยเป็นแบบอุทอรุ่นที่ ๒ คือพระพักตร์สี่เหลี่ยม สีพระพักตร์ค่อนข้างอมม่วงทึบ ครองจีวร

แบบอยุธยา แล้วคือแลเห็นรัตประคดและชายสรวงด้าน  
หน้าได้อย่างชัดเจน เหตุนี้จึงอาจจะกำหนดอายุของพระ  
พุทธรูปองค์นี้ไว้ได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หรือสมัย  
อยุธยาตอนต้น สำหรับพระพุทธรูปในซุ้มพระปรารงค์ด้าน  
ทิศใต้ นั้นเป็นพระพุทธรูปปางลีลา พระหัตถ์ขวายกขึ้น  
คล้ายปางประทานอภัย แต่พระกรซ้ายทอดยาวลงไปตาม  
ลำพระองค์ แม้ลักษณะการลีลานั้นจะแสดงให้เห็นอย่างชัด  
เจนว่าได้รับอิทธิพลมาแต่ศิลปะสุโขทัย แต่พระพักตร์ก็ยัง  
คงเป็นแบบอู่ทองรุ่นที่ ๒ คือยังคงเป็นรูปสี่เหลี่ยมและมี  
ไรพระศกประกอบ เนื่องจากศิลปะสุโขทัยโดยเฉพาะพระ  
พุทธรูปปางลีลาเจริญขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เราจึงอาจ  
จะกำหนดอายุพระพุทธรูปองค์นี้ไว้ได้ในพุทธศตวรรษที่  
๒๐ เช่นเดียวกัน น่าเสียดายที่พระเศียรของพระพุทธรูป  
ลีลาองค์นี้ปัจจุบันได้ถูกกลักตัดไปเสียแล้ว

อาศัยเหตุดังกล่าว เราจึงอาจจะกำหนดอายุของพระ  
ปรารงค์วัดสองพี่น้องนี้ไว้ได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หรือ  
สมัยอยุธยาตอนต้น หรือถ้าจะกล่าวให้แน่ชัดก็อาจเป็น

ตอนที่เจ้ายพระยาเสด็จขึ้นมาครองเมืองแพทศวีรราชาคือเมืองสรรค์ได้ อย่างไรก็ดี จำต้องกล่าวไว้ด้วยว่าพระปรารค์องค์นี้ผิดกับพระปรารค์สมัยเดียวกันที่พระนครศรีอยุธยา เช่นที่วัดพุทไธสวรรย์ วัดพระราม และวัดราชบูรณะ เพราะพระปรารค์องค์ใหญ่ตามวัดต่าง ๆ ดังกล่าวมีส่วนบนเป็นรูปที่เรียกกันว่าทรงข้าวโพด ซึ่งมีกลีบขนุนคือเครื่องประดับ ส่วนบนแบนแนบไปกับส่วนยอดเป็นสำคัญ แต่พระปรารค์ที่วัดสองพี่น้องนี้ยังคงมีส่วนบนลดหลั่นกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ เลียนแบบปรารค์ขอมอยู่อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามก็คิดว่าสถาปนุบันที่ใช้ประดับองค์ปรารค์นั้นก็อยู่ในตอนปลายของสมัยสุโขทัยหรือตอนต้นสมัยอยุธยาแล้ว

### วัดโตนดไหล

วัดโตนดไหล ตั้งอยู่ ทางทิศเหนือของ วัดสองพี่น้อง ภายในเขตกำแพงเมืองสรรค์บุรี โบราณสถานที่สำคัญในวัดนี้ก็คือพระเจดีย์ก่อด้วยอิฐรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สมัยสุโขทัย ปัจจุบันยังคงเห็นฐานที่ซ้อนกันขึ้นไป ฐานชั้นล่างกว้างประมาณ ๑๕ เมตร และองค์เจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อ

มุมไม้สิบสอง เหนือองค์เจดีย์ยังคงมีซุ้มทิศและกลีบบนุนปรากฏอยู่ แต่ส่วนยอดที่เป็นรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูมนั้นได้พังหักลงมาคงอยู่ข้างล่างเสียแล้ว ความสูงขององค์เจดีย์ในปัจจุบันประมาณ ๒๐ เมตร พระเจดีย์องค์นี้จึงเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์อย่างแน่นอน แต่จะกะกำหนดอายุว่าสร้างขึ้นเมื่อใดนั้นอาจจะทำได้โดยยาก อย่างไรก็ตาม พระเจดีย์แบบนี้ก็เป็นที่นิยมกันอยู่ในสมัยสุโขทัยเท่านั้น คือตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๕๐ เหตุที่พระเจดีย์องค์นี้คงสร้างขึ้นระหว่างนั้น และเป็นเครื่องยืนยันถึงความเกี่ยวข้องระหว่างเมืองสุพรรณกับอาณาจักรสุโขทัย คือเกี่ยวกับเมืองแพรกคังที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย หลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั่นเอง

### วัดพระแก้ว

วัดพระแก้วตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองสุพรรณบุรีทางด้านทิศใต้ ห่างจากวัดมหาธาตุประมาณ ๓ กิโลเมตร เป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนา มีพระเจดีย์เหลี่ยมซึ่งยังคงอยู่ในสภาพดี

เป็นหลักของวัด ลักษณะเจดีย์ฐานล่างสุดเป็นสี่เหลี่ยม  
จัตุรัสซ้อนกัน ๒ ชั้น ชั้นที่สามเป็นแท่งสี่เหลี่ยมทรงสูง มี  
ซุ้มพระพุทธรูปทั้งสี่ด้าน ในซุ้มตรงกลางเป็นพระพุทธรูป  
ปูนปั้นปางถวายเนตร คือพระหัตถ์ซ้อนกันอยู่เหนือพระ  
ชงฆ์ ประทับยืนขนานบสองข้างด้วยพระพุทธรูปนปางประ  
ทานอภัย ลักษณะพระพุทธรูปน่าจะเป็นศิลปะสมัยอยุธยา  
ตอนต้น เพราะมีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยเข้ามาผสมอยู่แล้ว  
เช่นพระรัศมีเป็นเปลวเพลิง ถัดแท่งสี่เหลี่ยมทรงสูงขึ้นไป  
เป็นแท่งแปดเหลี่ยม มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปาง  
ถวายเนตรประทับยืนทั้งสี่ทิศอีก แต่ไม่มีพระพุทธรูปขนาน  
ข้าง คงมีแต่เพียงด้านละองค์ เหนือขึ้นไปก็ย่อเหลี่ยม  
อีกชั้นหนึ่ง บางที่อาจเคยมีซุ้มพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่  
ตอนบนด้วยก็ได้ แต่ปรักหักพังไปหมดแล้วที่ยังคงเหลือ  
อยู่เป็นรูป ซุ้มคล้าย หน้าต่าง รูปวงโค้ง เกือกม้า หรือกุชู่ใน  
ศิลปะอินเดีย แบบคุปตะ ต่อจากนั้นจึงเป็นภาคบัวกลมก่อน  
ถึงองค์ระฆังทรงกลม ลักษณะองค์ระฆังเป็นแบบที่เรียก  
กันว่าทรงลังกา เหนือองค์ระฆังตรงส่วนบัลลังก์เป็นรูป

แปดเหลี่ยมอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงถึงปล้องใจนและปลียอด  
แต่ส่วนบนสุดได้หักหายไปเสียแล้ว

ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเจดีย์ที่วัด พระแก้ว นั้นคงสืบ ต่อลงมา  
จากเจดีย์สูงทางทิศตะวันออกนอกเมืองสุโขทัยเก่า เจดีย์สูงมี  
ลักษณะเป็น เจดีย์กลม ทรงลังกาตั้ง อยู่เหนือฐานแปด เหลี่ยม  
และฐาน สี่เหลี่ยมสูงอันอาจจัด อยู่ได้ว่าสร้างขึ้นใน ปลายสมัย  
สุโขทัยเหตุนี้เจดีย์ที่วัดพระแก้วนั้นจึง อาจจัดอยู่ในตอนต้น  
สมัยอยุธยา เพราะมีวิวัฒนาการเครื่องตกแต่งมากยิ่งขึ้นกว่าเจดีย์  
สูงในขณะนั้นแม้ว่า ณ พระนครศรีอยุธยา จะนิยมสร้าง  
พระปราสาทเลียนตามแบบลพบุรีก็จริง แต่แถบเมืองสรรค์อยู่  
ใกล้อาณาจักรสุโขทัยมากกว่า เหตุนี้จึงนิยมเลียนแบบสุโข  
ทัยยิ่งกว่าแบบลพบุรี ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเจดีย์องค์ใหญ่ในวัด  
มหาธาตุเมืองสรรค์บุรีที่ปรักหักพังไปแล้วนั้น ก็คงมีรูปร่าง  
เหมือนกับเจดีย์ที่วัดพระแก้วเอง

ในวิหารที่สร้างขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ด้านหน้า  
องค์เจดีย์ทางทิศตะวันออก มีพระพุทธรูปศิลาประทับนั่งขัด  
สมาธิราบปางมารวิชัย ศิลปเป็นตามท้องถิ่นเมืองสรรค์ ศิลา

ชั้นหนึ่งที่น่ามาใช้เดิมเป็นทับหลังในศิลปะลพบุรี อันอาจเห็น  
ได้ทางด้านหลังขององค์พระ แต่ตะเอาหัวกลับลงเสีย ทับ  
หลังชั้นนี้คงมีอายุราวระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เป็น  
ภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่เหนือหน้ากาล แผ่นทับ  
หลังศิลาดังกล่าวคงจะนำมาจากที่อื่น เพราะในเขตอำเภอ  
สวรรคบุรีนี้ยังไม่ปรากฏว่าได้ค้นพบปราสาทในศิลปะลพบุรีเลย  
ทางด้านตะวันตกของเจดีย์วัดพระแก้ว มีพระอุโบสถ  
ภายในมีพระพุทธรูปศิลาทรายจำหลักปางสมาธิ หน้าตักกว้าง  
๒.๑๓ เมตร ปรากฏว่าพระพุทธรูปองค์นี้ได้นำมาจากวัด  
ท้ายย่าน การที่พระอุโบสถหลังนี้ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวัน  
ตกก็เพราะแต่เดิมมีลำแม่น้ำอยู่ทางด้านนั้น ซึ่งปัจจุบัน ดิน  
เขินไปหมดแล้ว โบสถ์มารอบพระอุโบสถสลักด้วยศิลาทราย  
สีแดงซึ่งอาจสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย

## วัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท

วัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้า  
พระยา ไม่ห่างจากเขื่อนเจ้าพระยานัก ดินแดนแถบนี้  
เคยเป็นที่ตั้งของเมืองชัยนาทมาแต่ก่อน และเป็นเมืองที่

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เคยมา  
ครองพระ บาทสม เด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง พระ  
ราชนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “เวลาบ่าย ๔ โมงลงเรือแจว  
ล่องลงไปวัดพระบรมธาตุ ซึ่งอยู่ปากน้ำเมืองสวรรคตปากใต้  
ได้รับความจากพระครูอินทโมฬีศรีบรมธาตุ (ซึ่งต่อมาได้เป็น  
พระราชาคณะ) ว่าเชิงเนินเมืองเก่ายังมีอยู่ในที่หลังข้างวัด  
แต่กรรมการทั้งเมืองไม่มีผู้ใดทราบ เพราะได้ทิ้งร้างมาเสียช้านาน  
เมืองนั้นเห็นจะได้ตั้งภายหลังสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑  
ได้เมืองสุโขทัยเป็นประเทศราชขึ้นกรุง พระเจ้าแผ่นดินฝ่าย  
เหนือองค์ที่สดมหารธรรมราชเลไทย (ลิไทย) ได้เป็นเจ้า  
ครองเมืองในทันที ต่อมาก็คงจะเป็นพระวงศ์ข้างกรุงเก่าขึ้นมา  
ครอง เช่นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เป็นต้น เมืองนั้นเอาลำแม่น้ำแควเมืองสวรรคตเป็นคู”

วัดพระบรมธาตุนี้มีเจดีย์พระธาตุเป็นสำคัญ องค์เจดีย์  
เป็นทรงกลมตั้งอยู่เหนือฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสซึ่งย่อมุมขึ้นไปรองรับ  
ใต้องค์ระฆังมีซุ้มจระนำทั้งสี่ด้าน ลักษณะของซุ้มจระนำนั้น  
แคบและเตี้ย ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกทั้งสี่ทิศ  
หน้าบันของซุ้มจระนำนี้มี ๒ ชั้นซ้อนกัน บน

ปูนเป็น พระพุทธรูปประทับนั่งปาง สมาริขัตสมาริราพเหนือ  
กลีบบัวหงายสี่กลีบอยู่ตรงกลางมี ผู้กำลังประนมมืออยู่ ๒ ข้าง  
พระพุทธรูปใน ซุ้มกลางหน้าบัน ทางทิศตะวันออก อาจยังคง  
เป็นของที่ทำมาแต่เดิม ยังไม่ได้แก้ไข หน้าตักกว้าง ๒๓  
เซ็นติเมตรสูงจากฐานบัวจุดพระเศียร ๓๑ เซ็นติเมตร ครอบ  
จีวรแบบห่มดองหรือห่มเฉียง ผ่าสังฆาฏิพาดลงมาเกือบถึง  
ฝ่าพระหัตถ์ ลักษณะของ พระเศียรและพระ พกตร์ มีเค้า ของ  
ศิลปะลพบุรีหรืออุทธรุ่นแรก ระหว่างซุ้มจะระนำหนึ่งทำเป็น  
มุมย่อเหลี่ยมขึ้นไปรองรับกระชัง และเหนือย่อมุม  
ระหว่างหน้าบันของซุ้มจะระนำยังทำเป็นพระ เจดีย์ขนาดเล็กมี  
ซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปอีกหลายองค์เรียงราย อยู่ โดยรอบ  
จากนั้นจึงถึงองค์ระฆังทรงกลม เหนือองค์ระฆังเป็นบัวกลีบ  
ซ้อนทรงกลมรองรับปลียอด ส่วนบนสุดมีลักษณะเป็นเพ็อง  
โลกประดับทำนองจะเป็นฉัตรประดับอีกต่อหนึ่ง เจดีย์พระ  
บรมธาตุองค์นี้มักกล่าวกันว่าเป็นเจดีย์แบบศรีวิชัย คือการ  
นิยมใช้เจดีย์องค์เล็ก ๆ ประดับสถาปัตยกรรมรวมกับเจดีย์  
ทรงกลมแบบสุโขทัย และมักจัดว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบ  
อุทธรุ่น

พระเจ้าเจ็ดยองค์นี้ได้รับการบูรณะหลายครั้ง ที่มีหลักฐานแน่นอนครั้งหนึ่งในปลายสมัยอยุธยา อันอาจเป็นสมัยของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระหรือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ มีจารึกอักษรขอมภาษาไทย ปรากฏอยู่ที่วัด พระบรม ราชันเือง พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ได้ทรง พระราชนิพนธ์ไว้ว่า “พระบรมราชูปปลักษณ์แต่เล็ก มีศาลาจารึกอยู่ที่ฐานโพธิ์ แต่เป็นจารึกใหม่ๆ เป็นอักษรขอมเขียนภาษาไทย ว่าด้วยการเรียโรปฏิสังขรณ์พระธาตุบอกเรือนเงิน ๒ สลึง ๓ สลึง แต่มีที่ควรจะสังเกตอยู่ ๒ แห่ง คือยังเรียกเมืองสรรค์ว่าเมืองแพรก คือ แพรกศรีราชา ก็บกล่าวว่า มีสมเด็จพระรูปเสด็จขึ้นไปในการฉลอง คำนวณตุดอกอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระสมเด็จพระรูปนั้นคงจะเป็นกรมพระเทพามาตย์ พระอัครมเหสีกลางแผ่นดินพระเพทราชา ซึ่งทรงผนวชเป็นรูปช้อยู่วัดตุดุสิต นี้เห็นจะเป็นตัวอย่างให้เกิดสมเด็จพระรูปศิริโสภาคมหานาคณาริขึ้นที่กรุงเทพฯ” ปัจจุบันศาลาจารึกแผ่นนี้ฝังอยู่ในผนังพระวิหารด้านติดกับองค์พระธาตุ ใกล้กันนั้นมีพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ปางประทานอภัย ซึ่งมีลายพระธรรมจักรอยู่เหนือฝ่าพระหัตถ์ขวาด้วย

ผู้ที่เข้าไปชมวัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาทในปัจจุบัน  
บันสมควรถูกจะเข้าไปชมสาขาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในวัด  
นี้ด้วยพิพิธภัณฑสถานตั้งอยู่ทางด้านหลังของวัด โบราณวัตถุ  
ส่วนใหญ่เป็นสิ่งของที่พระชัยนาทมุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดพระ  
บรมธาตุมอบให้ สิ่งสำคัญก็มีส่วนล่างของพระพุทธรูปศิลา  
ประทับยืนด้วยอาการตรึงคัมภีร์ทวารวดี ซึ่งค้นพบในบริเวณ  
ใกล้เคียง และปัจจุบันพระชัยนาทมุนีได้ให้บูรณะเป็นพระ  
พุทธรูปปูนปั้นยืนทงองค์แล้ว ตั้งอยู่หน้าอาคารพิพิธภัณฑ  
ภายในพิพิธภัณฑฯ มีโบราณวัตถุซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระพุท  
ธูปสมัยทวารวดี ลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙) เชียง  
แสนอยู่ท้องวันที่ ๒ และวันที่ ๓ และอยุธยา รวมทั้งพระ  
พิมพ์แบบต่าง ๆ สำหรับพระพุทธรูปแบบอยู่ท้องนั้นอาจถือ  
ได้ว่าเป็นสกุลช่างชัยนาทโดยเฉพาะ นอกจากนี้มีภาชนะ  
และเครื่องประดับเช่นเครื่องลายครามสมัยรัตนโกสินทร์ งา  
ช่าง หัวสัตว์ ฯลฯ อันเป็นของเจ้าคุณชัยนาทมุนีทั้งสิ้น

## วัดธรรมามูล

วัดธรรมามูลตั้งอยู่ตรงเชิงเขาธรรมามูล ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาปากทิศตะวันออก ห่างจากตัวจังหวัดชัยนาทขึ้นไปราว ๓-๕ กิโลเมตร

สิ่งสำคัญประจำวัดนี้ก็คือพระอุโบสถและวิหาร ตั้งอยู่บนไหล่เขา หันหน้าขึ้นไปทางทิศเหนือ พระอุโบสถมีขนาดเล็กกว่าพระวิหาร พระประธานเป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ในศิลปะแบบอู่ทอง อาจจะเชิญมาแต่เมืองสวรรค์บุรี เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เกี่ยวกับวัดธรรมามูลว่า “พระพุทธรูปเมืองสรรค์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญมาไว้ในพระอุโบสถพระรัศมีขำรุด” ปัจจุบันนี้พระเศียรได้ถูกคนร้ายลักตัดไป ทางวัดได้ทำพระเศียรจำลองขึ้นใหม่ เราจึงไม่อาจเห็นพระเศียรเดิมได้ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงนิพนธ์ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่า “พระประธานเป็นพระหล่อแบบข้างแม่น้ำนครชัยศรี คือที่เขมรมีกรอบหน้า” ที่ทรงเขียนว่า “มีกรอบหน้า” นี้คงทรงหมาย

ถึงไรพระศกนั่นเอง สำหรับพระองค์ที่ยังคงเหลืออยู่นั้นเห็น  
ได้ดีว่าเป็นพระพุทธรูปในศิลปะแบบอู่ทอง คือประทับนั่ง  
อย่างขัดสมาธิราบ ปรางมารวิชัย มีเค้าอิทธิพลในศิลปะลพบุรี  
อยู่บ้าง แต่ลักษณะที่เห็นได้ชัดก็คือพระซงฆ์ ทั้งสองนั้นเป็น  
สนคม พระหัตถ์ใหญ่และเหยียดเกือบจะตรงออกมาพาดทับ  
อยู่ตรงพระเพลาเบื้องขวา นิ้วพระหัตถ์คล้ายบุคคลธรรมดา  
ไบเสมาล้อมรอบ พระอุโบสถ สลักด้วย ศิลาทราย สีแดง มีลาย  
กนกประกอบ ซึ่งอาจสลักขึ้นในปลายสมัยอยุธยาพุทธ  
ศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ได้

ด้านหลังพระอุโบสถเป็นพระวิหารใหญ่รูปสี่เหลี่ยม  
ผืนผ้า ด้านหน้าพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป  
หลวงพ่อธรรมจักร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางประ  
ทานอภัย กล่าวกันว่าทำด้วยปูนปั้นบ้าง หรือทำด้วยศิลา  
บ้าง เป็นพระพุทธรูปที่มีผู้นับถือมาก ที่เรียกว่าหลวงพ่  
อธรรมจักรก็เพราะตรงกลางฝ่าพระหัตถ์เบื้องขวานั้นมีรูปวง  
ธรรมจักรติดอยู่ ความจริงวงธรรมจักรกลางฝ่าพระหัตถ์นั้น  
ก็เป็นลักษณะหนึ่งของมหาปรีสลักขณะ ๓๒ ประการนั้น

เอง หลวงพ่อธรรมจักรเป็นพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของ  
ศิลปะสุโขทัยปนอยู่ คือรัศมีเป็นเปลว ช่วงพระพาหาและ  
ลำพระกรอ่อนลาดศูลพระปางลีลาสมัยสุโขทัย แต่มีพระ  
พักตร์ค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมมีเม็ดพระศกเล็กเรียงชิดกัน  
และมีไรพระศก รวมทั้งรัตประคดและขอบด้านหน้าของ  
สบง ซึ่งบ่งว่าคงเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา  
ภายในวิหารหลังรูปหลวงพ่อธรรมจักรมีพระพุทธรูปบาทศิลา  
ลวดลายจำหลักในรอยพระพุทธรูปนั้นคล้ายกับลวดลายจำ  
หลักต่าง ๆ ในศิลปะอยุธยาอีก เหตุนี้รอยพระพุทธรูปบาท  
ศิลาจำหลักนี้ก็คงสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน บน  
ฐานชุกชีที่ปลายสุดพระวิหารด้านใต้มีพระพุทธรูปประธาน  
องค์ใหญ่สลักด้วยศิลาและพระพุทธรูปศิลาอื่น ๆ ขนาดเล็ก  
เรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปหิน  
พวกปูนแล้วลงรักปิดทองแทบทั้งสิ้น พุทธลักษณะของ  
พระพุทธรูปทั้งหมดนั้นเป็นศิลปะแบบอยุธยา

บน ยอดเขา ธรรมามูลมีร่องรอยโบราณสถานซึ่งมี  
ลักษณะคล้ายฐานเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมอยู่ ๒ องค์ และ  
วิหารด้านทิศใต้เป็นบริเวณลานกว้างขวางมาก บางทีใน

บริเวณข้างบนยอดเขานนอาจจะเป็นที่ตั้งของวัดเดิมมาก่อนก็ได้ ภายหลังจึงลดลงไปตั้งอยู่ตรงไหล่เขาข้างล่างลงมา แต่ลักษณะสถาปัตยกรรมของ องค์เจดีย์นั้น ก็เห็นจะไม่เกินไปกว่าสมัยอยุธยาอีกเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้เองเราจึงอาจกล่าวได้ว่า วัดธรรมามูลนั้นคงสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา

เนื่องจากสถานที่ตั้งของวัดธรรมามูลที่สวยงาม เพราะตั้งอยู่บนเนินเขาตรงที่แม่น้ำเจ้าพระยาเลี้ยวอ้อมโค้ง อาจแลเห็นภูมิประเทศได้อย่างงดงาม วัดนี้จึงเป็นที่โปรดเสด็จประพาสของรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ บันไดสูงขึ้นมายังพระอุโบสถและวิหารก็เป็นสิ่งที่เจ้านายและข้าราชการฝ่ายในในสมัยรัชกาลที่ ๕ บริจาคเงินสร้าง ดังปรากฏมีจารึกพระนาม และนามอยู่ที่ผนังริมบันไดนั้น

## วัดปากคลองมะขามเฒ่า

วัดปากคลองมะขามเฒ่า ตั้งอยู่ที่ปากคลองมะขามเฒ่า อำเภอวดสิงห์ จังหวัดชัยนาท บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่เรียกว่าคลองมะขามเฒ่า เพราะแต่เดิมมีต้นมะขามเฒ่าเก่าแก่จริง ๆ อยู่หน้าวัดริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

เยื้องกับปากคลองนั้นลงมาทางทิศใต้เล็กน้อย ต่อมาบริเวณ  
นั้นน้ำกัดเซาะตลิ่งเข้ามามาก ต้นมะขามเฒ่าเก่าแก่ดังกล่าว  
จึงอันตรายกันไปตามน้ำ แม้ว่าวัดปากคลองมะขามเฒ่าจะ  
เป็นวัดที่สร้างใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่ก็เป็น  
วัดที่ชาวเรารู้จักกันดีเพราะเคยเป็นที่สถิตของพระครูวิมล  
คุณากร (พระอาจารย์สุก) พระอาจารย์ของพระเจ้าบรม-  
วงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เป็นที่เลื่องลือว่า  
ท่านมีวิชาอาถรรพ์มาก

สิ่งแรกที่ต้องเข้าไปชมก็คือ จิตรกรรมฝาผนังภายใน  
พระอุโบสถ เป็นฝีมือพระหัตถ์ของกรมหลวงชุมพร ฯ และ  
ฝีมือช่างอื่น ๆ ที่ทราบได้เพราะมีตัวหนังสือเขียนบอกไว้  
เป็นภาษาไทย แต่เขียนด้วยตัวอักษรขอมบนฝาผนังด้าน  
ตะวันออกตรงข้ามพระประธาน มีบอกชื่อผู้เขียนไว้ คือ  
เสด็จในกรม ฯ ใช้คำว่าพระเจ้าพี่ยาเธอ หมายความว่า  
เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นอก  
จากนี้ก็มีชื่อช่างคือนายเพียน นายรังสี นายแจ่มและนาย  
ผ่อง ลงท้ายว่า เพื่อสุขประโยชน์ในภายภาคหน้า นิพาน

บัจโยโหด ภาพเขียนฝีพระหัตถ์บนผนังด้านหน้าพระประธานเขียนเป็นภาพมารผจญ ลักษณะภาพเขียนนั้นเป็นแบบประเพณีนิยมตามเรื่องที่ทำราบกันอยู่ สีที่ให้เป็นสีเข้ม มีบรรยากาศแบบใหม่ ๆ ปรากฏอยู่มาก รวมทั้งมีอิทธิพลทางทิศตะวันตกเข้ามาผสมแล้ว แต่สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งนั้นมิได้อยู่ที่ภาพหลัก เช่นพระพุทธรูป หากอยู่ที่องค์ประกอบของภาพเกี่ยวกับไพร่พลของพระยามารมากกว่า แสดงว่าเสด็จในกรมหลวงชุมพร ฯ ทรงเป็นศิลปินอิสระ มีพระอารมณ์สนุกสนานแฝงอยู่ในเนื้อหาอันด้วย ภาพพลยักษ์ที่กำลังแหวกว่ายสายชลตมหนึ่งนั้น ในมือแทนที่จะถือธนูหรืออาวุธกลับถือขวดสุรามืออักษรฝรั่งติดอยู่ที่ขวด พลยักษ์บางคนแสดงสีหน้าตกใจกลัวอย่างน่าขันที่สุด พระองค์ทรงเขียนให้มีสัดส่วนตามกายวิภาคอย่างชัดเจน และที่สะดุดใจมากก็คือ มีภาพสตรีชราหนึ่งขาม่มขาวประนมมืออยู่ท่ามกลางไพร่พลของพระยามารารัทธิราชอีกด้วย ท่านเจ้าอาวาสองค์ บัจจุบัน ได้เคยเล่า ให้ฟังว่า พลมารที่ เห็นนั้น คือพวกมหาเด็กที่โดยเสด็จพระองค์ไป ซึ่งทรงเขียนเป็นภาพ

เหมือนเข้าไปทำนองล้อเลียนกลาย ๆ ภาพสตรีชราก็คือคน  
ห้องเครื่อง (แม่ครัว) ของพระองค์นั่นเอง

ใต้ภาพมารผจญยังมีภาพพระพุทธรองค์ขณะทรงเลิก  
บำเพ็ญทุกรกิริยา แสดงท่าทางของบรรดาบิณฑุกัจฉ์ที่  
กำลังคิดรังเกียจพากันหลีกหนีพระพุทธรองค์ไป ก็ทรงเขียน  
ให้ความรู้สึกอย่างธรรมชาติที่สุด และภาพเขียนตอนธิดา  
พระยามารทงสามนางมาเย้ายวนพระพุทธรองค์ เพื่อให้ทรง  
เลิกล้มความตั้งพระทัยที่จะบรรลुพระโพธิญาณเสีย ก็ทรง  
เขียนให้เห็นเป็นทัศนภาพ แยกแยะการพิจารณาในเรื่อง  
สังขารไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวรอันใดเลยในสภาพของสังขาร  
ที่เสื่อมโทรมลงไปแห่งวัยชรา คือทำให้เห็นภาพแรกรุ่งจำ  
เรียววัยอันควรชมของธิดาพระยามาร แล้วแสดงภาพวัยชรา  
ที่ไม่น่าชมไว้ให้เห็นอีกด้วย น่าชมทางวัดที่ว่าแม่ในปัจจุบัน  
จะมีการซ่อมพระอุโบสถใหม่ แต่ก็ยังคงรักษาจิตรกรรมฝา  
ผนังไว้ตามเดิมเป็นอย่างดี

บนผนังด้านใต้มีภาพเขียนเช่นเดียวกัน และบอก  
เวลาไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ แต่เห็นได้ชัดว่าเป็นคนละฝีมือ

กันกับด้านทิศตะวันออก บางทีจะมีผู้มาต่อเติมชั้นในภายหลังก็ได้

ในศาลาโถงทางทิศใต้ของพระอุโบสถ มีพระพุทธรูปอยู่องค์หนึ่งซึ่งพระเศียรเป็นแบบศิลปะอยุธยาแต่พระองค์สร้างขึ้นใหม่ ท่านเจ้าอาวาสได้บอกว่าพระเศียรนั้นได้มาจากวัดอุทองทางทิศตะวันตกหลังวัดปากคลองมะขามเฒ่านั้น

กุฏิของท่านพระครูวิมลคุณากร (พระอาจารย์สูก) ยังคงอยู่ที่วัด เป็นลักษณะเรือนไทยโบราณ แต่เดิมตั้งอยู่ริมคลองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ปัจจุบันได้ย้ายลึกเข้าไปอยู่ในบริเวณสังฆาวาสแล้ว

## วัดพานิชวนาราม (วัดป่า)

วัดนี้ตั้งอยู่ในบริเวณตลาดวัดสิงห์ อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ของที่นำชมในวัดก็คือ บ้านประตู่ไม้จำหลัก ซึ่งแต่เดิมเป็นบ้านประตู่มณฑลพระพุทธรูปบาทในวัดปากคลองมะขามเฒ่า กล่าวกันว่ากรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ทรงสร้างถวาย ฝีมือผู้สลักคงเป็นช่างจีน เพราะมีอิทธิพลของศิลปะจีนเข้ามาปะปนมาก แต่ฝีมือก็นำชม มีการสลักภาพชาวยุโรปด้วย ●